УДК 93/94

Р.Р. Ибраһимов,
Г.М. Габделхакова

ТАТАРСТАН ҺӘМ КЫРГЫЗСТАН АРАСЫНДА МӘДӘНИ-ИКЪТИСАДИ ЭЛЕМТӘЛӘР

Статья посвящена истории и современным тенденциям в татарстанско-киргизских отношениях. Авторами публикации рассмотрены этапы установления культурно-экономических связей между татарами Волго-Уралья и народами Центральной Азии. Выявлены факторы, обусловившие актуальность торгово-экономических и культурных связей между Татарстаном и Киргизией в конце XX – начале XXI в., показаны механизмы их выстраивания и формы реализации.
Ключевые слова: Татарстан, Киргизия, культура, экономика, татарская диаспора, межрегиональные связи.

The article is devoted to the history and modern trends in Tatarstan-Kyrgyz relations. The authors of the publication examined the stages of establishing cultural and economic ties between the Tatars of the Volga-Ural region and the peoples of Central Asia. The factors that determined the relevance of trade, economic and cultural ties between Tatarstan and Kyrgyzstan at the end of the 20th – beginning of the 21st centuries are identified, the mechanisms of their construction and forms of implementation are shown.
Keywords: Tatarstan, Kyrgyzstan, culture, economy, Tatar diaspora, interregional relations.

Татарстан белән Кыргызстан арасындагы мөнәсәбәтләрнең бай тарихы бар. Кыргызстан Республикасы территориясендә татарлар XIX гасырның беренче яртысында яши башлыйлар. Бу чорда күченеп килүчеләр арасында сәүдәгәрләр, тәрҗемәчеләр, муллалар күп була. Күченүчеләр агымы XIX гасырның 60–70 нче елларыннан, Урта Азия Россия империясе составына кергәч, шактый арта. XX гасыр башында татарлар Сөлүктә күмер карьерларында, Ошның эре сәүдә йортларында, Пишпәкнең сәнәгать предприятиеләрендә һ.б. эшлиләр. XIX гасыр ахыры – XX гасыр башында татарлар Урта Азия халыкларының милли мәдәниятен һәм мәгарифен үстерүгә зур өлеш кертәләр [Бартольд, с. 169]. Күченгән татарларның балалары бу төбәктәге җәдит мәдрәсәләрдә белем алалар (мәсәлән, Пржевальскида татар мәктәбе эшләгәнлеге билгеле) [Мурадымов, с. 62].

1917 елгы революция һәм аннан соңгы Гражданнар сугышы вакыйгалары Урта Азия төбәгендә татар диаспорасы формалашуда мөһим этап булып тора. Тарихчы, этнограф А.Р. Бикбулатова сүзләренә караганда, «татарлар Кыргызстанда совет власте урнаштыруда актив катнашканнар» [Бикбулатова, с. 72]. Гомумән, совет чорында татарларның Кыргызстанга күчеп килүләре Бөек Ватан

сугышы һәм 1950–1980 елларда бу төбәктә яңа сәнәгать объектлары төзелеше белән дә бәйле.

Совет дәүләте тарихында 1980 еллар ахыры җәмгыять тормышының барлык өлкәләре дә диярлек кризис кичерү белән характерлана. Социаль-икътисади проблемалар кискенләшү һәм үзәк хакимиятнең көчсезләнүе аркасында милли мәсьәләләр өлкәсендә дә тискәре тенденцияләр күзәтелә башлый. Шуңа бәйле рәвештә СССРның күп кенә милли республикаларыннан халыклар тарихи ватаннарына әйләнеп кайта башлый. Бу күренеш Кыргызстан татарларына да хас иде. Шул ук вакытта, билгеле булганча, әлеге катлаулы чорда Кыргызстан җитәкчелеге үзләрендәге татарларның милли-мәдәни яшәеше өчен уңай шартлар тудырырга тырыша.

1980–1990 елларда илебездә милли-мәдәни өлкәдә яңалыклар күп була. Яңа күренешләр халыкның туган теленә, тарихына, мәдәниятенә кызыксынуы артуда, урыннарда милли-мәдәни үзәкләр оешуда чагылыш таба. Мондый процесслар Кыргызстанның татар диаспорасына да хас. Мәсәлән, бу чорда Бишкәк шәһәрендә «Туган тел» татар-башкорт милли-мәдәни үзәге, Ош шәһәрендә «Илкәем» татар-башкорт милли үзәге оештырыла.

Шунысын да билгеләп үтәргә кирәк, бу чордан башлап Кыргызстандагы татар диаспорасы белән мәдәният өлкәсендәге хезмәттәшлекне Бөтендөнья татар конгрессы Башкарма комитеты алып бара. Ул Кыргызстан татарларын үзләренең тарихи Ватаннары белән бәйләүче мөһим үзәк булып тора.

Совет дәүләте таркалу элеккеге СССР республикалары өчен принципиаль яңа үсеш моделен формалаштыруга юл ача. Шул рәвешле, элекке милли республикалар тышкы икътисади эшчәнлекләрен мөстәкыйль алып бара башлый. Яңа шартларда федераль үзәктән шактый гына вәкаләтләргә ия булган Россия субъектлары хакында да шуны ук расларга мөмкин. Әлеге шартларда көчле сәнәгать базасы булган Татарстанның үзенең тышкы икътисади потенциалын тормышка ашыру өчен дә зур мөмкинлекләр ачыла.

Кыргызстан Татарстан өчен үтә перспективалы икътисади-сәүдә партнёры булып тора. XX гасыр башында әлеге төбәк белән икътисади яктан ныклы бәйләнеш, нигездә, аграр өлкә булса, совет чорында исә 300 дән артык сәнәгать предприятиесе һәм электр станциясе сафка кертелә, яңа промышленность тармаклары булдырыла. Гомумсоюз хезмәт бүленешендә Кыргызстан төсле металл (сөрмә, терекөмеш), авыл хуҗалыгы машиналары, электротехник әйберләр һәм приборлар, йон һәм ефәк тукымалар, шикәр комы, төзелеш материаллары һ.б. җитештерүче өлкә буларак катнаша, шулай ук анда металл кисү станоклары, машина төзелеше өчен автомат линияләр, медицина приборлары җитештерү дә шактый үсеш ала [Киргизия].

1993 елның 18 декабрендә Кыргызстан һәм Татарстан республикалары арасында сәүдә-икътисади, фәнни-техник һәм мәдәни хезмәттәшлекнең төп принциплары турында килешүгә кул куела.

Бүгенге шартларда, Россия белән Көнбатыш илләр арасында хәлнең катлаулануы сәбәпле, Россия һәм аның төбәкләренең тышкы икътисади эшчәнлегендә Азия илләре, шул исәптән Кыргызстан Республикасы да әһәмиятле урын алып тора. Бу уңайдан ике дәүләт арасында, шулай ук федерация субъектлары дәрәҗәсендә дә, сәүдә-икътисади һәм фәнни-мәдәни элемтәләрне көчәйтү максатын күздә тотып, Россия һәм Кыргызстан арасында хөкүмәтара элемтәләр шактый көчәйде. Бу өлкәдә татар һәм кыргыз мәдәниятләренең якынлыгын һәм туганлыгын, ике арадагы сәүдә-икътисади һәм мәдәни элемтә традицияләрен исәпкә алып, Татарстанга зур роль бирелә.

Бу уңайдан, 2015 елның мартында Бишкәк шәһәрендә Татарстан министрлыклары һәм ведомстволары җитәкчеләре, «КАМАЗ», «Казан вертолёт заводы», «Серго исемендәге завод», «Гипронииавиапром», «Инвент», «Эйдос» кебек әйдәп баручы компания вәкилләре, шулай ук югары технологияләр өлкәсендәге технопарк – IT-парк, Татарстан мәгариф учреждениеләре катнашында «Кыргызстан-Татарстан» бизнес-форумы узды. Кыргызстанга Татарстан делегациясе визитының максаты «сәүдә-икътисади, фәнни-техник һәм мәдәни хезмәттәшлекне киңәйтү»дән гыйбарәт иде. Татарстан делегациясен җитәкләгән Татарстан Республикасы Президенты Р.Н. Миңнеханов сүзләренә караганда, әлегә «ике як та булган потенциалны тулысынча кулланмый» [Рустам Минниханов...]. Бизнес-форумда энергетика, автомобиль һәм вертолёт төзелеше, нефть химиясе, автокомпонентлар җитештерү үзара хезмәттәшлекнең өстенлекле юнәлешләре дип билгеләнә. Әлеге чарада катнашкан Татарстанның сәнәгать потенциалын тәкъдим итеп чыгыш ясаган Премьер-министр урынбасары – Татарстан Республикасы сәнәгать һәм сәүдә министры Р.Х. Зарипов фикеренчә, Татарстанга Кыргызстанның җиңел сәнәгатьне үстерү тәҗрибәсе кызыклы. «Кыргызстанда тегелгән кием-салым югары сыйфатлы, һәм, нигездә, ул Россиягә экспортлана. Без сезнең бу өлкәдәге тәҗрибәгезне өйрәнергә теләр идек», – диде ул. Равил Зарипов шулай ук Татарстан делегациясенең Кыргызстан ирекле икътисади зоналарында салым һәм таможня ташламаларының ничек эшләве белән кызыксынуы хакында әйтте [Рустам Минниханов...].

Кыргызстанның энергетика һәм сәнәгать министры урынбасары А.Р. Калиев үзләрен Татарстанның машина төзелеше өлкәсенә кагылышлы проектлар кызыксындыруын ассызыклады [Рустам Минниханов...].

2021 елның ноябрендә ике яклы сөйләшүләрдән соң Р.Н. Миңнеханов һәм Кыргызстан Хөкүмәте Рәисе урынбасары А.Р. Калиев «Татарстан – Кыргызстан» эшлекле форумында катнаштылар. Анда ике республиканың иң эре предприятиеләре вәкилләре җыелды. Форумда катнашучыларны сәламләп, Татарстан Республикасы Президенты 2020 ел нәтиҗәләре буенча Татарстан белән Кыргызстан арасында товар әйләнеше 41 млн доллар тәшкил итүен билгеләп үтте. Бу күрсәткечне тагы да арттыру өчен, Р.Н. Миңнеханов товарлар белән тәэмин

итү һәм хезмәт күрсәтү күләмен арттыру мәсьәләләре буенча активлыкны арттырырга тәкъдим итте. Ул билгеләп үткәнчә, Татарстанны Кыргызстанга күбрәк нефть химиясе продукциясен, авыл хуҗалыгы техникасын, компрессорлар һәм суыткыч җиһазларын, автомобиль шиннарын, көнкүреш химиясен һәм башка товарларны җибәрүне киңәйтү кызыксындыра.

А.Р. Калиев, үз чиратында, Кыргызстанның гидроэнергетика, «КАМАЗ» автотехникасы һәм башка машина төзелеше продукциясе белән аеруча кызыксынуын белдерде. Вице-премьер Кыргызстанда Татарстан бизнесы өчен уңайлы шартлар тудырылачак, дип ышандырды.

Форум нәтиҗәләре буенча берничә килешү имзаланды; аерым алганда, «КАМАЗ» тышкы сәүдә компаниясе җитәкчелеге «ШЫДЫРЖОЛ KG» компаниясе белән лицензия килешүе төзеде. Ул Кыргызстанда газ ягулы түбән төпле «КАМАЗ» автобуслары җитештерүгә кагыла. Җыю производствосын Токмак шәһәрендә җайга салу планлаштырыла [Бизнесмены Татарстана...].

Р.Н. Миңнеханов Бишкәк шәһәренә эшлекле сәфәре вакытында язучы Чыңгыз Айтматовның «Ала-Арча» дәүләт резиденциясендә урнашкан музей-йортында булды. Анда язучының шәхси әйберләре, кульязмалары саклана. Экспозициянең бер өлеше Ч. Айтматовның эшчәнлеген бәяләп тапшырылган күпсанлы бүләкләргә багышланган. Татарстанлылыр музейга архив документлары – Кукмара районыннан Ч. Айтматовның әнисе ягыннан ата-бабалары – Үтәмешевлар нәселенең шәҗәрәсен бүләк итте [Бизнесмены Татарстана...]. Татарстан Республикасы Президенты шулай ук Казан федераль университетының Кыргызстандагы Мәгарифне үстерү үзәге эшчәнлеге белән танышты.

Татарстан белән Кыргызстан арасындагы элемтәләрнең активлашуын фән, мәдәният һәм мәгариф өлкәсендә дә күзәтергә мөмкин.

Татарстан һәм Кыргызстан мәдәниятара багланышлар кысаларында 2023 елның 9–10 июлендә Ч. Айтматов исемендәге Кино йортында узган Татарстан киносы көннәре әһәмиятле чарага әйләнде [Дни татарстанского кино...]. 2021 елда Татарстан Фәннәр академиясенең Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институты хезмәткәрләренең археографик экспедициясе оештырыла. Алар Кыргызстан татарлары тарихы белән турыдан-туры бәйле зур язма чыганакларны өйрәнәләр. Институтның эш нәтиҗәләре һәм шулай ук Кыргызстан галимнәре тикшеренүләре Институтта 2022 елда басылып чыккан монографияләрдә чагылыш тапкан [Прошлое татар Кыргызстана..., 2022; Татарская эпиграфика Кыргызстана..., 2022; Бикбулатова, Абдрахманов, 2022; Кубатова, 2022]. 2023 елдан М. Хәсәнов исемендәге Татар энциклопедиясе һәм төбәкне өйрәнү институтында бу ил татарларының тарихына һәм бүгенге яшәешенә багышланган «Кыргызстан татарлары» фәнни-белешмә басманы булдыру буенча эш алып барыла. Казан федераль университеты үзара килешүләр нигезендә Кыргызстанның 20 фәнни-белем бирү оешмасы

белән хезмәттәшлекнең төрле формаларын һәм юнәлешләрен гамәлгә ашыра [Ректор КФУ...].

Татарстан-Кыргызстан хезмәттәшлегенең бер нәтиҗәсе буларак, 2023 елның маенда Кыргызстан Президенты С.Н. Жапаров «Россия Федерациясенең Казан шәһәрендә Кыргызстан Республикасы Генераль консуллыгын булдыру турында»гы Указны имзалады. Документтан күренгәнчә, консуллыкның төп бурычлары – икътисади һәм мәдәни хезмәттәшлекне киңәйтү өчен уңай шартлар тудыру, шулай ук Казан шәһәрендә кыргызстанлыларга, шул исәптән, Башкортстан Республикасы, Марий Эл Республикасы, Мордовия Республикасы, Татарстан Республикасы, Удмуртия Республикасы, Чувашия Республикасы һәм Ульяновск өлкәсе территорияләрен үз эченә алган округларда консуллык хезмәте күрсәтү [В Казани и Санкт-Петербурге...].

Татарстан Президенты Р.Н. Миңнеханов Татарстан белән Кыргызстан арасындагы элемтәләрне ныгыту һәм үстерү өлкәсендә нәтиҗәле хезмәте өчен 2022 елда Кыргызстан Республикасының «Данакер» (Дуслык) ордены белән бүләкләнде. «Бөтен халыктан хөрмәт билгесе буларак иң югары бүләк» булган орденны Р.Н. Миңнехановка Кыргызстанның Россиядәге гадәттән тыш һәм тулы вәкаләтле илчесе Г.-К. Самат тапшырды [Османалиева].

Нәтиҗә ясап, түбәндәгеләрне билгеләп үтәргә мөмкин: Татарстан – Кыргызстан мөнәсәбәтләре күптәнге традицияләргә нигезләнгән. Бу традицияләр, һичшиксез, Татарстан белән Кыргызстан республикалары арасында икътисади-сәүдә һәм мәдәни элемтәләрнең ныгуына һәм хезмәттәшлекнең актив үсешенә ярдәм итә; соңгы елларда алар арасындагы элемтәләренең киңәюе һәм тирәнәюе Россия Федерациясенең Үзәк Азия төбәгендәге тышкы икътисади эшчәнлегенең активлашуы нәтиҗәсе булып тора.

Әдәбият

Бартольд В.В. История культурной жизни Туркестана. Л., 1927. 256 с.

Мурадымов М. Республика Киргизия // Татарская энциклопедия: в 6 т. / гл. ред. М.Х. Хасанов, отв. ред. Г.С. Сабирзянов. Казань: Институт Татарской энциклопедии АН РТ, 2010. Т.5. 736 с.

Бикбулатова А.Р. Татары Кыргызстана. Казань: Татар. кн. изд-во, 2020. 239 с.

Бикбулатова А.Р., Абдрахманов Б.Дж. Политические репрессии в Кыргызстане (1920–1953): судьбы татар / под ред. Т.К. Чоротегина. Казань: Институт языка, литературы и искусства им. Г. Ибрагимова АН РТ, 2022. 300 с.

Киргизия // Большая российская энциклопедия [Электронный ресурс]. URL: https://old.bigenc.ru/geography/text/2065934 (мөрәҗәгать көне: 17.04.2024).

Рустам Минниханов: Надеемся, что в ходе нашего визита татарстанские и кыргызские бизнесмены откроют новые направления для взаимовыгодного сотрудничества [Электронный ресурс]. URL: https://prav.tatarstan.ru/index.htm/news/398775.htm (мөрәҗәгать көне: 2.05.2024).

Бизнесмены Татарстана приехали в Кыргызстан. Хотят работать и сотрудничать [Электронный ресурс]. URL: https://www.tatar-inform.ru/news/osobye-otnoseniya-osnovannye-na-partnyorstve-o-cem-dogovorilis-minnixanov-i-zaparov-5843797 (мөрәҗәгать көне: 25.05.2024).

Дни татарстанского кино пройдут в Бишкеке [Электронный ресурс]. URL: https://24.kg/obschestvo/269353_dni_tatarstanskogo_kino_proydut_vbishkeke/ (мөрәҗәгать көне: 7.04.2024).

В Казани и Санкт-Петербурге будут генконсульства Кыргызстана: указы президента [Электронный ресурс]. URL: https://24.kg/vlast/265034_vkazani_isankt-peterburge_budut_genkonsulstva_kyirgyizstana_ukazyi_prezidenta/ (мөрәҗәгать көне: 13.05.2024).

Кубатова А.Э. Татарское просветительство и реформаторское движение в Кыргызстане (конец XIX – начало XX века) / под ред. А.Р. Бикбулатовой. Казань: Институт языка, литературы и искусства им. Г. Ибрагимова АН РТ, 2022. 256 с.

Осмоналиева Б. Глава Татарстана награжден орденом «Данакер». [Электронный ресурс]. URL: https://24.kg/obschestvo/234311_glava_tatarstana_nagrajden_ordenom_danaker_/

Прошлое татар Кыргызстана в архивных документах (конец XIX – начало XX в.) / сост., текст, комп. подгот.: А.Р. Бикбулатова, А.М. Ахунов, И.Г. Гумеров. Казань: ИЯЛИ, 2022. 192 с. (Серия: Культурно-историческое наследие татар зарубежья. Книга 7).

Татарская эпиграфика Кыргызстана (конец XIX – начало XX в.) / И.Г. Гумеров, А.М. Ахунов, А.Р. Бикбулатова, В.М. Усманов, Т.Т. Сырдыбаев. Казань: ИЯЛИ, 2022. 160 с. (Серия: Культурно-историческое наследие татар зарубежья. Книга 8).

Ибраһимов Руслан Рөстәм улы,
тарих фәннәре кандидаты, Казан федераль университеты доценты,
ТР ФА М. Хәсәнов исемендәге Татар энциклопедиясе
һәм төбәкне өйрәнү институтының Татар диаспорасын өйрәнү үзәге
әйдәп баручы фәнни хезмәткәре

Габделхакова Гөлшат Мансур кызы,
ТР ФА М. Хәсәнов исемендәге Татар энциклопедиясе
һәм төбәкне өйрәнү институтының Татар диаспорасын өйрәнү үзәге
фәнни хезмәткәре